

eredményes folytatója, HAJDU EDIT ezt írja: „Dr. Szegedi Sándor, aki a csemegezőlő-nemesítést Katonatelepen Mathiász János és Kocsis Pál után folytatta, szépnek és dekoratívnak tartotta magát a szőlő növényt és lián (futó) természetéből adódóan hajlékonynak és könnyednek is, mint a hölgyeket. A szó jó értelmében szerette és tisztelt a női nemet, a körülötte szorgoskodó hölgyeket. E nézőpontból és életfelfogásából adódóan még saját fülem hallatára mondta: „a legszebb fajtáimnak (»opuszaimnak«) női neveket adok” ... Halála után mi folytattuk az általa kezdett megnevezést. Rá emlékezve minden csemegezőlő-hibridjének, amely minősítésre méltó lesz, női nevet fogunk adni” (levélbeli közlés, 2003. I. 31.). A szóban forgó névadási gyakorlatnak köszönhetik létrejöttüket a következő szőlőnevek: *Angéla, Anna, Csilla, Eszter, Fanny, Flóra, Gréti, Karola, Lidi, Lilla, Melinda, Mónika, Orsi, Sarolta*.

Hivatkozott irodalom:

- CSEPREGI PÁL–ZILAI JÁNOS 1989. *Szőlőfajtaismeret és -használat*. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó.
- HAJDU EDIT, ÉSIK ANDRÁSNÉ 2001. *Új magyar szőlőfajták*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
- HAJDU EDIT 2003. (Az újabb szőlőelnevezésekkel kapcsolatos levélbeli közlései, melyeket ezúton is köszönök)
- ILLÉS SÁNDOR 1977. *A homok óriása*. Budapest.
- KISS JENŐ 1991. A magyar szőlészeti nevezéktan néhány kérdéséről. *Magyar Nyelvőr* 59–68.
- RÁCZ JÁNOS 1997. *Kétszáz magyar szőlőnév*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 208. sz. Budapest.
- SOLTÉSZ MIKLÓS (szerk.) 1998. *Gyümölcsfajtaismeret és -használat*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.

KISS JENŐ

A RÓMAI BIRODALOM LEGIÓINAK NÉVADÁSA

1. A *legio* a római kori hadsereg legnagyobb szervezeti egysége volt. (A *legio* szó a latin *legere* 'kiválaszt, összegyűjt' igéből származik. A római *legiókhoz* l. részletesen RITTERLING 1924–25; LE BOHEC 2000.) A római királyság korában (Kr. e. 753?–509) a *legio* az egész hadsereget jelentette, amely mintegy 3000 főből állt. Később a köztársaságkorban (Kr. e. 509–27) a hadsereg létszámát megemelték és azt két 4500 fős *legióra* osztották, amelyek parancsnoka a két *consul* volt. Háborús helyzet esetén gyakori volt új *legiók* felállítása: a második pun háború idején (Kr. e. 218–201) például húszra nőtt a számuk. A mariusi hadseregreformmal (Kr. e. 105 körül) egy *legio* létszáma 6000 főre emelkedett, ez a szám a kései császárkorig állandó maradt, amikor is a *legiókat* gyorsan mozgó 1000 fős csapatokra osztották.

A *legiók* száma a Iulius Caesar halálát követő polgárháborús időszakban 60-ra duzzadt fel, ezek nagy részét Augustus uralkodása kezdetén leszerelték, így a császárkor elején (Kr. e. 27) a római hadseregnek 28 *legiója* volt. A harcok során néhányat az ellenség teljes egészében elpusztított, de a császárok újakat is állítottak fel; így a

császárkor folyamán a segédc csapatok mellett mintegy 30 *legio* alkotta a Római Birodalom hadseregét. Ezek névadásával foglalkozunk az alábbiakban.

2. A császárkorban a *legio*ok neve minden esetben több – minimum két – névelemből állt. (A római hadsereg különféle csapattesteknek elnevezéseiről összefoglalóan ld. TÓTH–SZABÓ 1999: 111–115.) Az első elem mindig a *legio* szó, a második a csapat sorszáma I-től XXX-ig, ezután következhetett a *legio* elnevezése, például *Adiutrix* ('segítő'). Egy sorszámot eltérő elnevezéssel, illetve egy elnevezést eltérő sorszámmal több *legio* is viselhetett, mivel a harcok során megsemmisülhettek a csapatok és a császárkor során újakat is felállítottak. Olyan csapat is akadt, amelynek nem volt külön elnevezése, csak sorszáma. Ilyen volt a *legio XVII*, a *legio XVIII* és a *legio XIX*, amelyeket Kr. u. 9-ben semmisítettek meg a germánok a teutoburgi erdőben; az elpusztult legioik sorszámaát ezután soha többé nem adták más csapatnak. A köztársaságkorban létrehozott *legio*ok a sorszámauk mellé a császárkorban sajátos elnevezéseket kaphattak. Ezen elnevezések igen változatosak voltak, eredetük szempontjából öt csoportba oszthatjuk őket.

1. A csapat viselhetette az őt létrehozó személy (általában a császár) nevét:

- *legio II Augusta* → A csapatot Augustus császár állította fel.
- *legio III Augusta* → A csapatot Augustus császár állította fel.
- *legio VIII Augusta* → A csapatot a köztársaságkorban hozták létre, később Augustus császár nevét kapta meg.
- *legio VII Claudia* → A csapat katonái Kr. u. 42-ben levertek egy Claudius császár elleni lázadást, így a császár kitüntetésképpen saját *cognomenéről* nevezte el a *legiót*.
- *legio XI Claudia* → A csapat katonái Kr. u. 42-ben levertek egy Claudius császár elleni lázadást, így a császár kitüntetésképpen saját *cognomenéről* nevezte el a *legiót*.
- *legio XXII Deiotariana* → Az elnevezés Deiotarus Róma-barát galata uralkodó nevéből ered, akinek csapatait Augustus Kr. e. 25-ben *legióvá* szervezte.
- *legio IV Flavia* → A harcok során megfogyatkozott *legio IV Macedonicá-t* Titus Flavius Vespasianus császár szervezte újjá Kr. u. 70 körül, *IV Flavia* néven. A csapat az ő *nomen gentilijéről* kapta a nevét.
- *legio XVI Flavia* → A szintén megfogyatkozott *legio XVI Gallicá-t* Titus Flavius Vespasianus császár szervezte újjá Kr. u. 70 körül, *XVI Flavia* néven. A *legio* az ő *nomen gentilijét* viseli.
- *legio VII Galbiana* → A *legiót* Servius Sulpicius Galba hispaniai helytartó (később császár) hozta létre Kr. u. 68-ban. A csapat később beolvadt a *legio VII Geminá*-ba.
- *legio I Macriana Liberatrix* → 'Macer felszabadító legiója'. A csapatot Kr. u. 68-ban Lucius Clodius Macer, Africa provincia helytartója állította fel és saját *cognomenéről* nevezte el.
- *legio II Traiana* → A csapatot Marcus Ulpius Traianus császár állította fel Kr. u. 104-ben, a *legio* az ő *cognomenét* viseli.
- *legio XXX Ulpia* → A csapatot Marcus Ulpius Traianus császár állította fel Kr. u. 104-ben, a *legio* az ő *nomen gentilijét* viseli.

2. A csapat viselhetette a védőistene nevét:

- *legio XV Apollinaris* → A csapat védőistenéről, Apollóról kapta a nevét.

- *legio I Minervia* → A csapat védőistenéről, Minerváról kapta a nevét.
 - *legio XV Primigenia* → A *legiot* Caligula császár állította fel Kr. u. 39-ben, a csapat neve Fortuna istennő egyik melléknevéből, a Primigeniából származik.
 - *legio XXII Primigenia* → A *legiot* Caligula császár állította fel Kr. u. 39-ben, a csapat neve Fortuna istennő egyik melléknevéből, a Primigeniából származik.
3. A csapat viselhetette a földrajzi terület (provincia, város) nevét:
- a) ahol felállították,
 - b) ahol állomásozott,
 - c) ahonnan sorozták a katonákat,
 - d) ahová irányult a hadjárat,
 - e) ahová letelepítették a kiszolgált katonákat.
- *legio III Cyrenaica* → A csapat az észak-afrikai Cyrene városáról kapta a nevét.
 - *legio X Fretensis* → A *legio* a *Fretum Siculum*-ról, az Italia és Sicilia között húzódó keskeny tengersizorról kapta a nevét (ma Messinai-szoros), amelyet a csapat katonái őriztek.
 - *legio III Gallica* → A csapat Gallia római provinciáról kapta a nevét.
 - *legio XVI Gallica* → A csapat Gallia római provinciáról kapta a nevét.
 - *legio I Germanica* → A csapat a germánok elleni hadjáratokban való részvételéről kapta a nevét.
 - *legio IX Hispana* → A csapat Hispania római provinciáról kapta a nevét, ahol Augustus idején kitüntette magát a cantabriaiak elleni hadjáratban.
 - *legio I Italica* → A *legio* nevét Italiáról kapta, bár katonáit Britanniából és a két Germaniából sorozták.
 - *legio II Italica* → A csapatot Marcus Aurelius császár állította fel Italia védelmére Kr. u. 168-ban, a markomann háborúk idején.
 - *legio III Italica* → A csapatot Marcus Aurelius császár állította fel Italia védelmére Kr. u. 168-ban, a markomann háborúk idején.
 - *legio IV Macedonica* → A *legio* nevét Macedonia római provinciáról kapta.
 - *legio V Macedonica* → A *legio* nevét Macedonia római provinciáról kapta, ahol Kr. e. 30. és Kr. u. 6. között állomásozott.
 - *legio I Parthica* → A csapatot Septimius Severus császár hozta létre a parthusok elleni hadjáratához Kr. u. 197-ben.
 - *legio II Parthica* → A csapatot Septimius Severus császár hozta létre a parthusok elleni hadjáratához Kr. u. 197-ben.
 - *legio III Parthica* → A csapatot Septimius Severus császár hozta létre a parthusok elleni hadjáratához Kr. u. 197-ben.
 - *legio IV Scythica* → A csapatot Marcus Antonius állította fel Kr. e. 40 körül, a scytha törzsek elleni hadjáratához.
4. A csapat viselhetett tulajdonságra utaló elnevezést:
- *legio V Alaudae* → 'pacsirták'. Iulius Caesar galliai hadjárata alatt gall származású katonákból álló kisebb különítményeket hozott létre, ők őrizték az Alpok hágóit; ezeket később legióvá szervezte és megadta nekik a római polgárjogot. A gall

származású katonák sisakjaikon színes pacsirtatollakat viseltek, talán valamiféle korábbi törzsi hagyományból kifolyólag.

- *legio VI Ferrata* → 'vasból való, páncélozott'. A csapat talán a katonák által viselt páncéltözetéről kapta a nevét.
- *legio XII Fulminata* → 'villámló'. A csapat talán onnan kaphatta a nevét, hogy a katonák pajzsán villámköteg vagy villámot szóró Iuppiter-ábrázolás volt.
- *legio XXI Rapax* → 'rohanó'. A *legiot* Augustus korábbi egységekből hozta létre Kr. e. 30 körül. A csapatot Kr. u. 92 körül a szarmaták megsemmisítik, ezután már nem szervezik újjá.
- *legio XX Valeria Victrix* → A *legiot* Augustus korábbi egységekből hozta létre Kr. e. 30 körül. Nevének jelentése nem egyértelmű: 'győzedelmes fekete sas' (latin *valeria* 'fekete sas') vagy 'bátor és győzedelmes'.
- *legio VI Victrix* → 'győzedelmes'. A csapat valamikor a Kr. u. 1. század elején kapta a nevét.

5. A csapat viselhetett felállításának körülményeire utaló nevet:

- *legio I Adiutrix* → 'segítő'. A csapatot Kr. u. 68 körül, polgárháborús időszakban állították fel a *misenumi flotta* katonáiból.
- *legio II Adiutrix* → 'segítő'. A csapatot Kr. u. 69–70 körül állította fel Vespasianus császár a *ravennai flotta* katonáiból.
- *legio VII Gemina* → 'iker'. A csapatot Vespasianus császár hozta létre a *legio VII Galbiana* és a megfogyatkozott *legio I Germanica* katonáiból Kr. u. 70 körül.
- *legio X Gemina* → 'iker'. A komoly veszteséget szenvedett *legiot* Augustus császár több megfogyatkozott csapat katonáiból egészítette ki. Az elnevezés erre a körülményre utal.
- *legio XIII Gemina* → 'iker'. A komoly veszteséget szenvedett *legiot* Augustus császár több megfogyatkozott csapat katonáiból egészítette ki. Az elnevezés erre a körülményre utal.
- *legio XIV Gemina* → 'iker'. A komoly veszteséget szenvedett *legiot* Augustus császár több megfogyatkozott csapat katonáiból egészítette ki. Az elnevezés erre a körülményre utal.

3. A legiok a fent említett háromelemű név után esetenként viselhetek még ún. kitüntető jelzőket, amelyeket a császár adományozhatott a magát harcban kitüntető csapatnak. (A kitüntető jelzőkhöz ld. bővebben FITZ 1983.) Az ilyen típusú jelzők általában a 2–3. században voltak jellemzőek. A kitüntető jelző kétféle lehetett: pozitív tulajdonságot jelölő, illetve a császár nevéből képzett jelző. Ez utóbbiból egy csapat mindig csak az éppen uralkodó császár nevéből képzett címet viselhetette, a korábbi ilyen jellegű jelzőket ekkor elhagyták (TÓTH–SZABÓ 1999: 112).

1. Pozitív tulajdonságot kifejező jelzők

fidelis constans: 'hűséges és állhatatos'

pia constans: 'kegyes és állhatatos'

pia fidelis: 'kegyes és hűséges'

2. A császár nevéből képzett jelzők

Domitiana: Domitianus császár nevéből (Kr. u. 81–96)

Commoda: Commodus (180–192)

Antoniniana: Caracalla (felvett nevén Marcus Aurelius Antoninus, 211–217)

Severiana: Severus Alexander (222–235)

Maximiniana: Maximinus Thrax (235–238)

Pupiena: Pupienus (238)

Balbina: Balbinus (238)

Gordiana: III. Gordianus (238–244)

Philippiana: Philippus Arabs (244–249)

Deciana: Traianus Decius (249–251)

Galliana: Trebonianus Gallus (251–253)

Valeriana: Valerianus (253–260)

Galliena: Gallienus (253–268)

Postumiana: Postumus (260–268)

Claudiana: II. Claudius Gothicus (268–270)

Aureliana: Aurelianus (270–275)

Probiana: Probus (276–282)

Cariniana: Carinus (283–285)

Numeriana: Numerianus (283–284)

Diocletiana: Diocletianus (284–305)

Maximiana: Maximianus (286–305, 307–308)

4. Végül nézzük meg példaképpen, hogy a Pannoniában fontos szerepet játszó egyik legionnak, a *legio X Geminá*-nak (FITZ 1983: 29, 3; 52, 148–151; 107, 396–402; 157, 605–606) milyen elnevezéseit ismerjük a Kr. u. 1. század elejétől 244-ig terjedő, megközelítőleg két és fél évszázadot felölelő időszakból:

legio X Gemina – Kr. u. 89 előtt

legio X Gemina pia fidelis Domitiana – Kr. u. 89–96

legio X Gemina Antoniniana – Kr. u. 212–217

legio X Gemina pia fidelis Severiana – Kr. u. 222–235

legio X Gemina Gordiana – Kr. u. 239–244

Hivatkozott irodalom:

FITZ, JENŐ 1983. *Honorific titles of Roman military units in the 3rd century*. Budapest–Bonn.

LE BOHEC, YANN (ed.) 2000. *Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (17–19 septembre 1998)*. Collection du Centre d'Études Romaines et Gallo-Romaines, Nouvelle série № 20. Lyon.

RITTERLING, EMIL 1924–25. *Legio*. In: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XII. 1211–1829.

TÓTH ISTVÁN–SZABÓ ÁDÁM 1999. *Bevezetés a római feliratok világába*. Pécs.